

מכון הדר

MECHON HADAR

ערכה של שכחה בתרבות של מסורת

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@hadar.org

פרשת נצבים-וילך, תשע"ז

עם ההתקרבות לסיום ספר דברים, אנו קרבים גם למותו של משה. המתח גובר; המנהיג היחיד של עם ישראל עד כה עומד למות. הפחד, כך מרגישים גם אנו קוראי המקרא, גדול. אולם ישנו ממד נוסף למתח, אשר אנו הקוראים לא רק צופים בו אלא גם שותפים אליו. בתרבות שמעריכה מסורת, שהקשר אל העבר הוא במובנים רבים מה שמכונן אותה, הרי שרגעים של מוות ומעבר בין דורות הם מאיימים במיוחד. רגעים אלה מכילים פוטנציאל למשבר ולשבר, וההתמודדות עמם מורכבת שבעתיים.

בתלמוד הבבלי, בסוגיה במסכת תמורה, אנו מוצאים כמה וכמה תיאורים של מות משה ושל הרגעים הסובבים אותו. במרכזן של חלק מן הגרסאות נמצאים פסוקים מפרשתנו, האוצרים את המתח שבין המשכיות ושבר. באופן מעניין, הם נשמעים דווקא מפיו של משה:

דברים ל, י"א – י"ד

"לא-נפלא את הוא ממך ולא רחקה הוא: לא בשמים הוא לאמר מי יעלה-לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה: ולא-מעבר לים הוא לאמר מי יעבר-לנו אל-עבר הים ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה: קיי-קרוב אליה הדבר מאד בפיה ובלבבה לעשותו:"

על פי הפשט, הפסוק מתאר את המצווה, או התורה, שמקורן בשמיים, כדבר הנמצא כעת בהישג ידם של ישראל, ואולי של בני האדם בכלל. כבר בפסוקים עצמם אפשר לחוש מתח מסוים, המתבטא במילות השלילה שבהן משתמש משה: "לא נפלאת היא ממך, ולא רחוקה היא". מבין השורות משתמע מתח הנוגע ליחסים שבין מסורת להמשך, בין עבר לעתיד, בין ישן לחדש; הסוגיה התלמודית המצטטת את הפסוק בהקשר מותו של משה חושפת טפח מן האופן שבו המסורת חושבת על מסורת.

וכך מסופר במסכת תמורה (טז עמוד א') על מותו של משה, באחת הגרסאות שבה נתמקד אנו:

אמר רב יהודה אמר שמואל: שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה.¹

המדרש, אם כן, מתאר מציאות לפיה מיד עם מותו של משה נפער פער בין תורתו לבין התורה שנשארת אחריו.

אמרו לו ליהושע: שאל!

תגובתם של ישראל פותחת צוהר לתודעתם: ניכר שהם מודעים לפער שנוצר עם חילופי ההנהגה, ודעתם אינה נוחה ממנו. שנית, הם אינם דורשים מיהושע: "למד" אלא "שאל"—לכך הורגלו עם משה, שהיה פונה לאל עם שאלותיו. מתוך הרגל זה נחשף היחס החדש לתורה, בבחינת הפסוק מפרשתנו:

אמר להם: 'לא בשמים היא' (דברים ל').²

¹ יש מקום לתהות בנוגע לסיבה שבגללה נשכחו ההלכות, אשר במדרש שלפנינו אינה מנומקת: האגדה מקשרת בין ימי האבל לשכחה, ואולי ההתמקדות באדם שאבד, במקום בתורתו שנשתמרה, הביאה לכך שבסוף ימי האבל שהוקדשו למשה, נשתכחה תורתו ואבדה אף היא.

² הסיפור מתאר פנייה נוספת וזהה שמתרחשת אחרי דורות לדמות אחרת:

אמרו לו לשמואל שאל!

אמר להם: 'אלה המצות' - שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה.

ישנן אפשרויות שונות לזיהוי הפסוק שאותו מצטט שמואל במדרש, אולם נראה שהמילה עליה יש לשים דגש מירבי במשפט היא המילה 'נביא'. כלומר **נביא אינו רשאי לחדש, אבל חכמים רשאים ואף נדרשים לכך**. כך, אמנם, אין יותר באפשרותם של הנביאים לשאול את הקדוש ברוך הוא שאלות הלכתיות, לא ניתן עוד לחדש דבר בנבואה משמים, אולם אפשר גם אפשר לחדש בכוחות אחרים של למדנות ודרשנות.

תשובתו של יהושע היא שמקום התורה, ובעצם מקור הידע מעתה, הוא כבר לא בשמיים. עם מותו של משה, תפקידנו הוא לברר לעצמנו את הידע. כלומר, בעוד משה שאל את האלוהים, הרי שאחריו אין עוד ישירות שכזו בקשר. למעשה, אופי התורה משתנה: בתקופתו של משה היה לתורה קיום עצמאי, חף ממעורבות אנושית, אך מעתה קיימת התורה באופן שלם רק כשהיא באה במגע עם מגע אנושי.

למעשה מוסיפים הפסוקים לסיפור התלמודי מטען נוסף: פוטנציאל הדמוקרטיזציה של הידע. מעתה יהיה הידע נגיש לכולם, בקרבם של כל אחד ואחת. לפי המקורות האלה, עם מות משה ניתנה לגיטימציה—ואולי אף הדרישה—לפעילות פרשנית אוטונומית, שהרי "לא בשמים היא". אין בתיאור הזה עצב או אבל על שכחת ההלכות. כמשיחים לפי תומם מתרחקים יוצרי האגדה מתפיסת התמעטות הדורות ומציעים על פניה את התפיסה לפיה עם הזמן ניתן לחשוב על לומדי התורה העומדים כ'גמדים על גבי ענקים'.

כעת עוברת האגדה לתאר את המרחב הפרטי, שבו נמצאים משה הנוטה למות ותלמידו-יורשו יהושע:

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שנפטר משה רבינו לגן עדן, אמר לו ליהושע: שאל ממני כל ספיקות שיש לך!

משה מנסה להשאיר אחריו עולם בלי ספקות, אולם באופן אירוני, דווקא הניסיון מוליד מרחב מלא בספקות:

אמר לו: רבי, כלום הנחתך שעה אחת והלכתי למקום אחר? לא כך כתבת בי "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל"³?

³ ודבר ה' אל משה פנים אל פנים פאשר ידבר איש אל רעהו ושב אל המִטָּה וּמְשָׁרְתוֹ יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן נֶעַר לֹא יִמִּישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל: (שמות לג, י"א).

יהושע נעלב מעצם השאלה. הוא הרי המופת לתלמיד מסור שלא עזב את רבו מעולם, עצם המחשבה כי עשויים להיות לו ספקות ושאלות מעליבה את יהושע. למעשה, עונה יהושע למשה, "אני יודע כל מה שאתה יודע". לא ברור אם הטון של יהושע מביע תמימות, עלבון או יוהרה. אולם התגובה הנפשית/מנטלית איננה מאחרת לבוא:

מיד תשש כחו של יהושע

ובגרסאות אחרות:

מיד תשש כחו של משה

תשישות היא מצב נפשי מסוכן ביותר, אשר בלשונו של אגדות חז"ל תוקף אדם שפגע באחר או נפגע מאחר, או אדם שעשה מעשה שלא ייעשה כלפי אחר. בין אם משה הוא שנפגע ובין אם יהושע, הרי שתוצאת ההיפגעות זהה:

ונשתכחו ממנו שלש מאות הלכות, ונולדו לו שבע מאות ספיקות, ועמדו כל ישראל להרגו.

הסיפור מתאר התערבות מטאפיזית הנוגדת את שאיפתם של בני האדם. ואולי הוא מתאר את שמתרחש עם מותו של כל אדם, ואדם בעל השפעה כמשה בפרט, אשר משנה באופן בלתי הפיך את המארג העדין של הקיום האנושי. בעוד משה ויהושע מייצגים במדרש את הרצון הנעור אצל בני האדם בקרבת מוות, בהלימה מושלמת בין מה שהיה לבין מה שיהיה, שאיפה לזהות בין העבר לעתיד ברגע מעבר הדורות, הרי שנסיבות, אנושיות טבעיות או מטאפיזיות, אינן מאפשרות זאת. מותו של משה ישנה את פני המציאות באופן בלתי-הפיך, וכך, תחת השאיפה באה שכחה. שכחה שהיא למעשה נקודת התחלה ללימוד עצמאי—של יהושע ושל ישראל בכלל.

סיום המדרש איננו פשוט, שכן אל נוכח זעם העם מציע האלוהים הצעה קשה ליהושע:

אמר לו הקב"ה: לומר לך אי אפשר לך וטורדן במלחמה, שנאמר "ויהי אחרי מות משה עבד ה'
ויאמר ה' וגו'" (יהושע א).

הפסוק המצוטט נמצא בראש ספר יהושע:

יהושע א, א' – ט'

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן מְשֻׁרֵת מֹשֶׁה לֵאמֹר: מֹשֶׁה עֶבְדִּי מָת וְעַתָּה
קוּם עֲבֹר אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה אַתָּה וְכָל הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לְהֵם לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: כָּל מְקוֹם
אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כִּפֹּר רַגְלְכֶם בּוֹ לְכֶם נִתְּמִיו כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל מֹשֶׁה: ... רַק חֲזַק וְאַמֵּץ מְאֹד לְשָׁמֵר לַעֲשׂוֹת
כְּכֹל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבְדִּי אֶל תִּסּוּר מִמֶּנּוּ: יְמִין וְיִשְׁמְאוּל לְמַעַן תִּשְׁפִּיל בְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְךָ:

האל מזכיר ליהושע כי הוא אדם אחר לגמרי ממשה, וכי בהתאם, גם תפקידו שונה משלו. אמנם,
יהושע מוגדר שוב ושוב כממשיכו של משה ומצווה ללכת בדרכיו, אולם הוא גם אחראי על משימה
אחרת לגמרי—הכניסה לארץ וכיבושה.

הצו "לא תסור" בהקשר זה דורש שימת לב מיוחדת. קריאתו של המדרש המציב את תיאור השכחה
לצד פסוק הדורש 'לא תסור ימין או שמאל'—מעלה חיוך. הרי לא ניתן לקיים את ההנחיה 'לא תסור'
כאשר נשכחו פרטים שעליהם הנחיה זו חלה. בנוסף, הצו 'לא תסור' נותר מעורפל למדי למול אתגר
חדש, בנסיבות שונות לחלוטין מאלו שבהן ניתן, כמו המעבר מן המדבר לארץ כנען.

מתח זה מוביל לתובנה שישנו ערך בשכחה. בעומדנו למול מציאות חדשה, ישנו יתרון לספקות. רק כך
יכול המחר להיות חדש, אחר, ולא להיות רפליקה, העתק, של העולם שהיה. רק הודות לשכחה יכול
להתקיים עולם בעל אפיקי התחדשות, עולם שאיננו סטטי ולא מת, אלא רלוונטי וחי.

למעשה, האגדה התלמודית אודות מות משה מלמדת אותנו כי אין המשכיות של מסורת בלי שכחה, אין
המשכיות בלי מידה מסוימת של שבר. חיקוי מושלם של הנסיבות יוביל לקיפאון שסופו מוות. היא גם
מורה כי מקור הידע, מקומה של התורה, משתנה באופן מהותי עם מותו של משה, מעתה 'לא בשמים

היא' וכך הופכת התורה לתלויה למעשה במגע תמידי עם בני האדם, שם מקומה, שם קיומה. יתרה מזו, הספקות שנולדו בלבו של יהושע עם מות משה אמנם הרחיקו אותו מאוהלו של משה, אולם בה בעת גם קרבו אותו על דבריו של משה: "כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו".